

מה יש ברשות היחיד?

באישיות ישנו גרעין המשמש מרכז למכלול כוחותיו של האדם. על שלושת הסוסים במרכבה האפלטונית ועל ההכרעה של תנועת המוסר

פילוסופית, אבל לא הייתם מודעים שיש לכל אחד מכם גרעין כלשהו שהוא המרכז. הפילוסופים של העבר לא תפסו שיש גרעין כזה, מעין אני של האני. גם אריסטו וגם אפלטון ראו מכלולים של איברים הפועלים יחד או זה כנגד זה, ללא הגרעין. רעיון הגרעין לא הופיע אצל הפילוסופים של העבר שראו את האדם כמכלול כוחות, ללא מרכז, מעין תא ללא גרעין. המודלים שקדמו לנו הסבירו אכן את המלחמה המתקיימת בתוכנו, אך איך היא מגיעה לידי הכרעה?

ה"אני" יכול להופיע היום במלוא פעולתו. הוא מופיע כאמור בהגות החדשה, המיוצגת בפונקציה כפולה. הוא מבטיח את אחדותו של האדם, דהיינו את תודעת ה"שלי", בברירות הוודאית שכל מה שמתרחש בעולמי הפנימי, כל השגה ופעולה אנושית, מלווים בתודעת ה"אני". הנאתי וכאבי שלי הם. גילינו את גרעינו של עולמנו הפנימי, ואנו יכולים להניח שגרעין זה הוא גם מקור ההכרעה. המרכבה האפלטונית השתנתה שוב. יש בה עדיין שלושה סוסים בני צבעים שונים, התאווה, הרצון והתבונה, אך יש לה גם רכב הנוהג בהם ולא ידעת. זה האני של האני.

תוספת בדויה

כעת מתפלא אני על הפוסטמודרניות. נניח שאפשר למחוק ולשלול טענות על קיום כל שהוא שמעבר לחומר. נניח שנחזור אל משג שדה הכוחות השולטים באדם כמו בפילוסופיה של אפלטון ואריסטו, אך האם אפשר לקבל גם את הטענה המשתמעת מכך שהתודעה העצמית, תודעת ה"אני", אינה אלא מרמה עצמית? גישה זו כבר בוטאה על ידי פרידריך ניטשה, כשדובר על האדם בתואר הכבוד "סובייקט", ואמר: "סובייקט" איננו נתון, כי אם איוו תוספת בדויה, השתלה שברעבד (הרצון לעצמה, 'ס' 481). גישה זו של ניטשה מחזירה אותי אל דבריו של ליכוביץ שהבאתי קודם, שניסה להיאבק כדי להציג את עולמי הפרטי, החוקק להגנה.

לפנינו תופעה פרדוקסלית. ההסתמכות על ה"אני" מלווה בכתבי רי"ס בגילויי הבטלה מודע. אבל על כך בפעם הבאה. את דבריו כאן אסיים בקטע דתייעקרוני של רי"ס (אור ישראל, מכתב 1). הוא מסביר את מושג ה"אני" (מוסיף מונח אחר שמתאר אותו:

הוא האדם אשר אין בידיו לכנותו רק [אלא] - אנכי. אם אני מבין נכון, הרי"ס משתמש כאן ב"אנכי" ככינוי ל"האני" הנסתרי:
האנכי הוא המדבר הוא החושב... הוא המתאווה, הוא המתעמל להשיג תאוותו, הוא מתחבא בחומר הגופני אשר בהתבטל כוחותיו - היא המיתה... התקשרות הנפש - הוא האנכי, עם החומר - הוא הגוף, בתכונה אשר האנכי הלוה מוכשר לצער ונוג, לטוב לו או לרע [בעולם הבא]... גבוהים למעלה הרבה נגד הצער והעונג אשר מוכשר האנכי הלוה בעולם הזה. ●

אתחיל את דברי בקטע משל "חובות הלכות" לרבנו בחיי אבן פקודה, בתרגומו של יהודה אבן תיבון. בחרתי בקטע שבו המחבר מבחין בין חובות האיברים (המצוות המעשיות) לבין חובות הלכות, ומביא כדוגמה לחובות אלה - "שלא נחמוד ולא נקום ולא נטור... שלא נהרהר בעברות ולא נתאוה ולא נסכים לעשותם, ומה שדומה לזה". הוא מוסיף שאלו הם דברים הנמצאים "במצפון האדם", תחום אנושי נעול, אשר "לא יסקיף עליו" שום אדם "זולתי הבורא". המונח מצפון משמש בימינו במשמעות מוסרית. במקורו הוא התייחס לחלק רחב יותר, למה שמתרחש בתוך עולמו הפנימי של האדם, ב"רשות היחיד" שלו, ביטוי המופלא של המאמין העמוק ישעיהו ליבוביץ. זו רשות היחיד שרק ההסתכלות הפנימית האנושית יכולה לחדור אליה.

אני של האני

מה יש בתוך רשות היחיד הזאת? אולי אינסוף מציאויות. האמנות הסוריאליסטית מנסה לשכנע אותנו שהיא מצליחה לתאר אותה. הפסיכולוגיה לגווינה מנסה לפתוח דלת אליה, ובייחוד לפתולוגיה שעלולה להתפתח בה. אני מעוניין להציג בפניכם אסכולה של חכמי ישראל שניסו להבין מה יש בה כמפתח להתנהגות האנושית בכל הנוגע ליחסים הבין-אישיים והדיניים.

כונתי היא לתורת המוסר שפיתח רבי ישראל סלנטר (רי"ס, 1810-1883), המציג לפנינו עולמות שלמים המצויים שם, אך כדי שנוכל להציץ בהם אבקש לחזור לעבר הרחוק, ולהציג את עמדתו של הפילוסוף היווני הרגול אפלטון שניסה לבנות דגם שיתאר את הקיום המסתורי הזה. אפלטון פיתח מודל משולש של הנפש האנושית. לפיו פעילות האדם מתרחשת על רקע מאבק של נפשות שונות המצויות בו. התמונה הפסיכולוגית שאפלטון הציג צוירה על ידו כמרכבה הרתומה לשלושה סוסים בעלי צבעים שונים, המייצגים את התאווה, הרצון והתבונה. המאבק ביניהם קובע את התנהגות האדם.

אבל חסר משהו בציורו של אפלטון. נניח שאתם מתלבטים בדילמה קשה. בסופו של דבר אתם מחליטים. מי החליט? הבה נעלה היפותזה, ונחשוב שיחד עם שלושת הסוסים שבתוכם יש "מישהו" או "משהו" - נגיד "מישהו" - המסוגל להחליט. כאילו בתוכו, בתוך "אני", מסתתר אני פנימי יותר. זה מה שרי"ס קרא "האני" בה"א הדיעה. זה היסוד העמוק שבאדם. הוא גם מי שיש לו המפתחות של התודעה העצמית. הוא היחיד המסוגל לומר באמת "אני".

רבים יחשבו שהאני הוא המכלול של ישותם. אך אל תרמו את עצמכם. כן, כתבתם אינספור פעמים "אני" אבל לא כתבתם "האני" בה"א הדיעה. הייתם מודעים מרגע מומים בחיכם שאתם מעין תאים עם פרוטופלזמה

ביניהם והעדויות במסמכים ובעליפה ממחישים את הוועדה, שוברים בהדרגה את מתיצת הניכור של רשע ודופכים את ההיסטוריה למוחשית וקובעו יותר לרגשותיה, וגם מוכיחים את השתתפות העמוקה של הליטאים בהשמדה. הם מספרים על השתתפותם של בני משפחה ושכנים בירי ביהודים. גברים מקומיים הגיעו כדי לירות בשכניהם היהודים (רוטה: "מי היו היהודים?... ליטאים. כולם ליטאים", משיבה האשה, "הדריבעלי היו באסם הוא כשירו ביהודים. והם הכירו את היהודים האלה ואת הליטאים האלה...").

העדויות במסמכים רובן של גברים, העדויות בעליפה לרוב של נשים. אפילו אחרי עשרות שנים הן מחיות את האירוע ומבהירות אותו, וכשמסתיימת פגישה - הן בוכות. לעיתים גם גברים מסכימים לרבר, מראים את המקומות, את אתרי הירי. גם הם מגיבים בהתרגשות, בשתיקה, בהסתלקות מהדירה מהמקום. זה מזכיר את סרטו של קלוד לנצמן "שוואה".

דעת הקהל הליטאית מגיבה

למרות זאת רוטה לא משוכנעת באשמת הליטאים. ודווקא מוכיח את ספרו של יאן גרוס "שכנים", על הרצחיות בידוואבנה שהכניס את פולין לטראומה, "כל הארץ היא יידוואבנה אחת גדולה, ונהליטאים) עדיין לא בטראומה...". אבל רוטה עוד מתווכח: "אני לא מאמינה שזאת הייתה תופעה נפוצה כל כך. אף פעם לא שמעתי מהקרובים שלי על מאורעות כאלה...".

אך כשמצטרפות עוד ועוד עדויות, רוטה מפנימה סוקריסוף את העובדות ומודיעות: "מה שמדועע אותי) הוא הארישות המוחלטת. גופות של בני אדם, עצמות, גולגולות מכוסות... ולאף אחד אין בעיה עם זה... איש לא מטפל בקברים. המסר הוא שמותם לא חשוב... יודו? מ? 300 ילדים קבורים כאן. אז מה?".

הספר "מסע עם האויב" מרשים בגודש המסמכים והעובדות שבו ובמבנהו המגוון: ביושב הייחודי של מסמכי העדות מול תוכנם המועז, בסצנות קודרות הלב של אתרי הרצח ובעימות החי עם ליטאית טיפוסית ושוחררטיטוב, שעדיין - כמו רוב בני עמם - האנטישמיות וזרמת ברמה והיא מסרבת להכיר בעובדות כמעט עד סוף המסע.

כמו ספרו של יאן גרוס שעורר את תחושת חוסר האשמה בציבור הפולני, גם "מסע עם האויב", או כשמו בליטאית, "אנשינו", הצליח ללכוד את תשומת הלב ברעת הקהל הליטאית ועורר ריזן ער ותגובות. גם כאן הוכח שהליטאים רצחו את שכניהם היהודים שלצדם חיו ואותם הכירו. התהליך שעברו שני ה"אויבים" במסעם היה מרתק, וכמודו גם "אנשינו" עורר כנראה משהו בציבור הליטאי. אחרי 75 שנה "אריצי פרצט סוקריסוף בבכי...". ●

מסע עם האויב

השתתפותם של ליטאים בפשעי

השוואה

אפרים זורוף ורוטקה

ינאגייטה

מאנגלית: צילה אלעזר

ידעיות ספרים, 2018, 207 עמ'

תשובות // 1. רונית מטלון / 2. סופה לנדבר / 3. הכחשה, כעס, מיקוח, דיכאון, השלמה / 4. שומשום, היפתח! / 5. בית קברות לפילים / 6. בן אנד גריס / 7. "סבא שלי", בהספד על יצחק רבין / 8. פיקאסו / 9. כביש 6 / 10. קטיון, בשיר הרוסי בתרגום נח פניאל / 11. פוקהונטס